

MÅNGKULTURALISMEN VAR EN FRAMTIDS- OCH MÄNNISKOVÄRDIGHETSFRÅGA

Text: Mats Wickström

Den 25 december 1965 bröts en 30-årig jultradition i rikssvensk radio. Istället för det sedvanliga talet till utlandssvenskarna, som sedan 1934 framförts av ledande personligheter inom svenskt samhällsliv som **Per Albin Hansson**, **Tage Erlander** och **Gustav VI Adolf**, sändes den nyblivne kommunikationsministern **Olof Palmes** tal "Vi och utlänningarna". Palme inledde talet med att konstatera att det fanns närapå 400 000 invandrare i Sverige och att invandrarna utgjorde en stor och växande minoritet av de människor som levde och arbetade i landet. Enligt Palme skulle den fortsatta och ökande invandringen leda till att alltfler nationaliteter, språk och kulturer blev representerade i det svenska samhället.

Palme beskrev invandrarernas motiv att söka sig till Sverige som starkt skiftande men framhöll att den största gruppen kommit till landet eftersom

"Vi har Europas största levnadsstandard. Vi har nått långt i utbyggandet av social trygghet. Vi har gott om arbetstillfällen. Därför har man sökt sig hit på kortare eller längre tid. Det är en motsvarighet över gränserna till den väldig folkvandring inom gränserna som sedan decennier pågått i Sverige."

Palme framhöll att invandrarna var olika men att de alla var i behov av svenskarnas förståelse och att de dessutom hade rätt att kräva förståelse, intresse och uppskattning i en situation som var ny för såväl dem som svenskarna. Svenskarna var enligt Palme ovana vid minoriteter eftersom Sverige sedan länge varit ett mycket enhetligt land, språk och religionen hade inte byggt murar mellan människorna. Detta, menade Palme, helt i enlighet med den rådande uppfattningen om förhållandet mellan homogenitet och välfärd, hade varit en fördel "när vi försökt bygga ett samhälle på samverkans och solidaritetens grund. Men verkligheten förändras."

Efter en utläggning om invandrarernas insatser för den svenska samhällsutvecklingen, deras problem och vikten av att

svenskarna nu visade prov på tolerans och internationalism i vardagen kom Palme in på de krav som kunde ställas på invandrarna:

"Till det nya måste de försöka anpassa sig, och vi har naturligtvis rätt att ställa krav på att dom följer de spelregler som gäller i det svenska samhället och på den svenska arbetsmarknaden. Men kravet på anpassning får aldrig drivas så långt att det innebär att invandrarna skall bli precis som vi. De kommer alltid att förbli präglade av sin miljö och sitt ursprung. De flesta av dom kommer alltid

"Hur och varför gick Sverige från att vara ett ledande land inom vetenskaplig rasism till att vara ett mångkulturellt föregångsland i Europa?"

att försöka värna om sin egenart, samtidigt som de söker delaktighet i den gemenskap vi byggt upp här i landet. De kommer att vara annorlunda svenskar. Är nu detta för stora pretentioner?"

Enligt Palme förde utvecklingen människor närmare varandra genom stimulerande internationella impulser och kontakter, svenskarna kunde inte bygga murar mot omvärlden eftersom detta skulle leda till isolering och tillbakagång. Invandrarna var den internationella framtidens härölder, invandrarna förberedde en ny tid. Invandringsfrågan handlade enligt Palme inte endast om att låta invandrarna behålla det som de upplevde som värdefullt i sin kultur utan också om att invandrarna tillförde svenskarna berikande värden.

Palme varnade dock slutligen för att framtiden skulle komma att "föra med sig mycket av påfrestningar och svårigheter, när vi svenskar skall anpassa oss till en förändrad verklighet", men Palme framförde också en lösning på detta

framtida dilemma: "ska vi kunna överleva måste vi lära oss att leva tillsammans med andra."

Palmes juldagstal till svenskarna om invandrarna bröt en 30-årig radiotradition. Talets mångkulturalistiska budskap om invandringen som en del av Sveriges väg in i framtiden och om "de annorlunda svenskarnas", invandrarnas, behov och rätt att värna sin egenart samt kravet på ömsesidig anpassning mellan svenskarna och invandrarna var även det banbrytande.

Detta var första gången en ledande svensk politiker i offentligheten propagerade för vad jag i min avhandling kallar mångkulturalism som politisk idé. Det vill säga tanken om att ett mångkulturellt samhälle är att föredra framom ett homogent samhälle, att minoriteternas rätt till kulturell egenart bör erkännas och stödas, och att assimilering, försvenskning, därför inte kan förväntas eller krävas. Fram till juldagen 1965 hade det mångkulturalistiska tankegodset i stort sett odlats och framförts enbart av en grupp etniska aktivister, och de var antagligen mer än nöjda juldagskvällen 1965.

Talet genomsyrades nämligen av aktivisternas beskrivning av invandrarnas problem i Sverige och av aktivisternas problemlösningsförslag. Till exempel att bevarandet av minoritetsgrupperna utgjorde grunden till ett berikande mångkulturellt samhälle, att det mångkulturella samhället var ett mer progressivt samhälle än det homogena, att "de annorlunda svenskarna" alltid skulle förbli präglade av sitt ursprung och att nästan alla invandrare alltid skulle värna om sin egenart, att svenskarna av moraliska såväl som politiska skäl måste överge sitt otidsenliga ideal om det svenska Sverige och anpassa sig till det nya, mångkulturella.

Även om Palme smidigt kopplade ihop mångkulturalismen med sin egen kungstanke internationalismen var han alltså inte den svenska mångkulturalismens upphovsman. Palme hade varit i personlig kontakt med aktivisten **David**

Schwarz, den svenska mångkulturalismens intellektuelle fader, som bland annat inför ett möte med Palme 15 december 1965 försett denne med tolv artiklar om "invandrings- och minoritetsproblemet i Sverige", artiklar skrivna av Schwarz och hans meningsfränder som till exempel den estniska aktivisten **Voldemar Kiviaed**.

Det socialdemokratiska stjärnskottet Palme hade, till skillnad från sin mentor statsminister Tage Erlander, låtit sig inspireras av aktivisternas mångkulturalism, som vid mitten av 1960-talet var en mycket radikal idé. Aktivisterna stötte på hård kritik från socialdemokrater, liberaler och från andra invandrare. Inom Högerpartiet, dagens moderater, där Kiviaed tillsammans med andra anti-kommunistiska ester var verksam, skulle mångkulturalismen dock hitta sitt första partipolitiska hem i Europa och användas som en murbräcka mot bland annat den socialdemokratiska enhets-skolan. Palme tillstod i juldagstalet att Sveriges homogenitet varit en fördel i byggandet av folkhemmet, men att tiderna förändrades. Erlander och de ledande socialdemokraterna ur hans generation, som fortfarande styrde partiet, såg den svenska homogeniteten inte endast som en förutsättning för uppförandet av folkhemmet utan som en förutsättning för dess fortbestånd. Låt mig citera ur ett anförande den socialdemokratiska riksdagsmannen och doktorn i statsvetenskap **Hilding Johansson** höll vid högtidlighållandet av Estlands nationaldag i Stockholm 26 februari 1967 för att exemplifiera. Håll i minnet att Johansson här adresserade ett auditorium av nationellt medvetna ester:

"Det är självklart möjligt för enskilda människor att helt assimilera sig med det samhälle dit de kommer, även om de gör det vid relativt hög ålder. Men de har ändå en annan bakgrund med ett annat kulturarv och med andra personliga erfarenheter. Detta försvårar självfallet en fullständig

assimilation. Å andra sidan är det enligt min mening önskvärt att det sker en assimilation. Man bör komma i kontakt med andra människor, man behöver känna gemenskap med samhället. För att undvika onödiga motsättningar till det samhälle där man befinner sig behöver de som invandrat anpassa sig socialt och kulturellt till svenska förhållanden. Man bör undvika språkliga och kulturella isolat inom det svenska samhället. Detta är också den officiella svenska målsättningen.”

Detta var 1967 också den officiella målsättningen i så gott som alla invandringsländer i Västvärlden, förutom i Kanada där de mångkulturalistiska tankegångarna hade hunnit längre än i exempelvis Sverige. Hur kom det sig då att mångkulturalismen trots allt genomsyrade den nya invandrar- och minoritetspolitik som på basis av 1968 års Invandrarutredningen antogs av en enhällig svensk riksdag 1975, och till och med skrevs in i regeringsformen, Sveriges främsta grundlag, paragraf två, fjärde stycket: ”Etniska, språkliga och religiösa minoriteters möjligheter att behålla och utveckla ett eget kultur- och samfundsliv bör främjas”?

Detta är en fråga som fascinerat mig sen jag vid mitten 2000-talet skrev min avhandling pro gradu om kopplingen mellan svensk rasbiologi och historieforskning. Hur och varför gick Sverige från att vara ett ledande land inom vetenskaplig rasism till att vara ett mångkulturellt föregångsland i Europa? För att besvara den frågan läste jag in mig på den tidigare svenska forskningen men bekantade mig också med forskningen om mångkulturalismens framväxt i Kanada och Australien, mångkulturalismens två övriga föregångslande. Den kanadensiska och australiensiska forskningen lyfte fram den lobbyverksamhet, idéproduktion och aktivism som bedrivits av såväl etniska organi-

”Folkhemsmångkulturalism” – “en skenbar minoritetsvänlighet i syfte att politiskt neutralisera minoritetsgrupperna medan de sakta men säkert sänktes in den svenska smältdegeln bedövade med sång till mångfaldens lov.”

sationer, experter och tjänstemän i mångkulturalismens namn. Genom att tillämpa min nya komparativa blick och genom att närstudera litteraturen och ett brokigt källmaterial framstod sakteligen de personer som den tidigare svenska forskningen kategoriserat som debattörer eller inte nämnvärt uppmärksammat, till exempel Invandrarutredningens samhällsvetenskapliga experter och tjänstemän, som idédrivna politiska aktörer. David Schwarz var förvisso en flitig debattör, men han var mycket mer än en person som deltar i debatter, han var en aktiv och handlingsinriktad aktör som i samarbete med andra etniska aktivister försökte få till stånd politisk förändring. Till exempel genom personlig påverkan, som redan nämnts, eller inom den akademiska världen, för att inte tala om planerna på att tillsammans med Sverigefinnarnas ledare **Artturi Similä** grunda ett minoritets- eller invandrarparti på basis av den

numerärt starka finska invandrargruppen. Voldemar Kiviaed deltog i den offentliga debatten och arbetade samtidigt framgångsrikt för mångkulturalismen inom Högerpartiet. Kiviaeds estniska vapenbroder **Sven Alur Reinans**, skrev även han mångkulturalistiska debattartiklar, men fungerade dessutom som statistisk expert inom Invandrarutredningen där han tillsammans med utredningens huvudsekreterare **Jonas Widgren** försökte övertyga politikerna om mångkulturalismens förtjänster och om hur idén praktiskt kunde förverkligas inom politik och förvaltning.

De etniska aktivisterna bar på olika historiska erfarenheter. Schwarz hade med nöd och näppe överlevt Förintelsen, Reinans och Kiviaed levde i en av Sovjetunionen påtvingad diaspora och Similä var finsk krigsveteran. Det ursprungliga syftet med min avhandling var inte att berätta aktivisternas historia, men mångkulturalismens historia kan inte förstås utan att beakta dess innovatörer och förkämpar och deras historiska och transnationella bevekelsegrunder. Kampen för mångkulturalism var en människovärdighetsfråga, till och med en fråga om liv och död för dem som såg sig sammanknutna till en levande helhet, den egna nationen, det egna folket. Denna lidelse utgjorde kärnan i det universalistiskt framförda mångkulturalistiska budskapet. Reforminriktade och idealistiska experter, tjänstemän och politiker kunde inte undgå att känna av den vilja till erkännande som mångkulturalismen bottnade i och som 1975 års invandrar- och minoritetspolitik var ett svenskt svar på. Avhandlingens etniska aktivister är ej längre med oss, men det är min förhoppning att min forskning kommer att synliggöra dessa invandrades betydelsefulla aktörskap i Sveriges moderna historia.

Som **Marx** påpekade gör människor själva sin historia, men de gör den inte efter eget gottfinnande, utan under redan existerande omständigheter. De etniska aktivisterna, experterna och tjänstemännen formulerade och agerade för mångkulturalismen på ett framgångsrikt sätt, men samtidigt som en del av samtidens omständigheter gynnade deras sak som den ekonomiska tillväxten, de stora samhällsförändringarna, generationsväxlingen inom politik och kulturliv samt förhållandet mellan Sverige och Finland, fanns det omständigheter de inte kunde rå på. Palme må ha talat sig varm för det mångkulturella samhället och de an-

norlunda svenskarnas rätt att förbli annorlunda fram till sin död 1986, men han var först och främst en svensk socialdemokrat. Som rörelsens ledare saknade han viljan att på allvar äventyra folkhemsbyggets allmänna, det vill säga svenska, institutioner och välfärdssystem. I Kanada införde man 1971 ”Multiculturalism Within a Bilingual Framework” i enlighet med landets sköra men trots allt överordnade anglo-franska statsmodell, medan man i Sverige gick inför vad man kanske kunde kalla ”folkhemsmångkulturalism”, eller om man vill se det från de etniska aktivisternas perspektiv, en skenbar minoritetsvänlighet i syfte att politiskt neutralisera minoritetsgrupperna medan de sakta men säkert sänktes in den svenska smältdegeln bedövade med sång till mångfaldens lov.

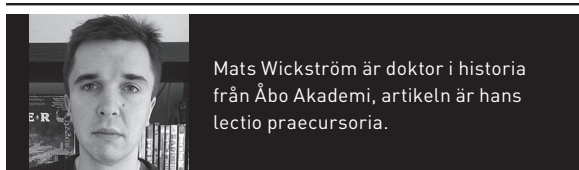
Även om den i stort sett unisona lovsången till mångkulturalism det svenska etablissemanget stämde upp i från och med mitten av 1970-talet snart kom att klinga falskt i

aktivisternas öron hade en genomgripande förändring av det svenska förhållningssättet till etnisk mångfald ägt rum. De svenska statsmakterna hade förkastat det gamla homogenitetsidealet och de självklara och uttalade kraven på försvenskning, och även om man inte löpte den mångkulturalistiska linan ut med till exempel minoritetsskolor för de finska barnen var det nya budskapet till det svenska folket glasklart: invandrarna berikar Sverige såväl ekonomiskt som kulturellt, svenskarna måste lära sig att leva tillsammans med andra folkslag, anpassa sig och gilla olika. "Sverige ska kännetecknas av mångfald – inte enfald", för att citera Sveriges nuvarande statsminister **Stefan Löfven** som blev aktiv inom socialdemokratins samtidigt som mångkulturalismen slog igenom.

Det är i Löfvens ord jag tror vi, åtminstone delvis, återfinner det historiska arvet efter den process som 1975 utmynnade i mångkulturalismens officiella genombrott i Sverige. Inte i en reellt minoritetsbejakande politik utan i avståndstagandet från det mångkulturella samhällsidealets motsats, det förment homogena samhället befolkat av stolta nationalister med höga krav på inträde och ännu högre krav på anpassning. Danmark, för att ge ett konkret och närliggande exempel.

Sverige har varit ett utpräglat invandringsland i drygt 70 år. Idag är över 15 % av landets befolkning född utomlands. Finland är fortfarande det vanligaste födelselandet bland de utrikes födda, men eftersom de finlandsföddas medelålder är över 60 år och medelåldern för personer födda i Irak, det näst vanligaste födelselandet, är kring 30 år torde det bara vara en tidsfråga innan finländarna tappar första platsen. Det svenska invandrarverkets första och mångåriga chef **Kjell Öberg** beskrev 1996 bittert hur invandringsfrågan inte ens blev en C-fråga inom svensk politik. Idag har invandring och invandringsrelaterade frågor i allra högsta grad uppnått A-nivån inom svenskt samhällsliv. En liknande förskjutning är att vänta inom historievetenskapen. När nästa flerbandsverk om Sveriges historia publiceras om några decennier kommer migration och etniska relationer troligtvis att vara en viktig del av huvudberättelsen i den sista, samtidshistoriska volymen, och inte endast behandlas på cirka 20 sidor av 500 som i *Sveriges historia 1965–2012*, den sista delen i Nordstedts nya stora åttabandsverk om svensk historia. Förutsägelser om framtiden blir ofta föremål för åtlöje i framtiden, men om Sverige också i fortsättningen kommer att kännetecknas av öppenhet och mångfald kan min avhandling fungera som ett förhistoriskt bidrag till den allt viktigare berättelsen om det mångkulturella Sverige. Nationella historier behöver tydliga vändpunkter och pionjärer, och i en nationell berättelse om det mångkulturella Sverige tillblivelse kan mina etniska aktivister och de övriga mångkulturalisterna framställas som vägvisare, den flerkulturella förändringens förkunnare.

"Om Sverige också i fortsättningen kommer att kännetecknas av öppenhet och mångfald kan min avhandling fungera som ett förhistoriskt bidrag till den allt viktigare berättelsen om det mångkulturella Sverige"

Mats Wickström är doktor i historia från Åbo Akademi, artikeln är hans lectio praecursoria.